

من رئيس التحرير/ Editörden/Editorial

İbrahim HATİBOĞLU, İkinci Yayın Yılına Girerken

مقالات/ Makaleler/Articles

Seyit AVCI, Süflerin Hadis Tesbit Ölçüleri: İsmâil Hakkı Bursavî Üzerine Bir İnceleme/
Sufis' Criteria of Determining the Soundness of Hadîth: A Study on Ismail Hakki Bursawi

Recep ŞENTÜRK, Social and Literary Structure of Isnad: A Historical Perspective/
İsnadın İçtimâî ve Edebi Yapısı: Tarihi Bir Yaklaşım

Mehmet EFENDİOĞLU, Hâlid b. Velîd'e Yönelik Tenkitlerin Mahiyeti Üzerine/
On the Nature of the Critiques levelled at Khâlid b. al-Waleed

Halil İbrahim KUTLAY, 'إختلاف أمي رحمة',
'Ümmetimin İhtilâfı Rahmettir' Sözü Üzerine Bazı Mülâhazalar

ترجمة/ Tercüme/Translation

David S. POWERS, İslâm'ın İlk Döneminde Vasiyetler/
On Bequests in Early Islam (Çev. Halit ÖZKAN)

ملاحظات دراسية/ Araştırma Notları/Review Articles

Osman GÜNER, Ricâl Tenkidi Sisteminin Temel Karakteristiği ve Aktüel Değeri
Hayati YILMAZ, İnternette Rihle

حوار/ Mülâkât/Interview

Zekeriya GÜLER, Muhammed Hamîdullah'ın Kişiliği ve Araştırmaları Üzerine
Ali Osman Koçkuzu İle

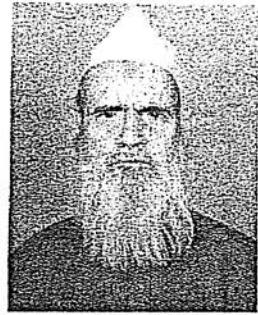
Muhammed Abdürreşîd en-
Nu'mânî
(1333-1420/1915-1999)

Hint diyarının hadis ilmindeki son temsilcilerinden, muhakkik âlim Muhammed Abdürreşîd en-Nu'mânî 12 Ağustos 1999 Perşembe günü Pakistan'ın Karaçi şehrinde vefat etti. 84 yıllık hayatı tahkik, araştırma, te'lif ve tedris faaliyetleriyle geçen Nu'mânî, 'Hâtimetü'l-muhaddisîn' olmaya layık, yaşantısıyla 'bakiyyetü's-selef' olarak anılmayı hak eden rabbânî bir alim idi.

Abdürreşîd Nu'mânî Hindistan'ın kuzeybatısındaki Racistan eyaletine bağlı Gaypur şehrinde 28 Eylül 1915'te doğdu. Babası Muhammed Abdürrahîm Urdü ve Fars edebiyatına vâkıf, güzel Kur'an okuyan ve ulemâya büyük muhabbeti olan takva sahibi bir insandı. Ayrıca yazısı düzgün iyi bir kâtipti. Bu sebeple sahibi olduğu el-Matbaatü'r-Rahîmiyye'de kendi eliyle yazdığı birçok kitabı tabetmiştir. Sûfiyâne bir hayat yaşayan babasının tasavvufu "emirleri yerine getirmek ve bir an olsun Allah'ı zikirden gafil olmamak" şeklinde tarif ettiği kaydedilir.

Nu'mânî'nin ilim hayatı babası ve amcasından aldığı derslerle başladı. Hint alt kıtasındaki klasik medrese müfredatı olan ders-i nizâmîyi Ta'limü'l-İslâm Medresesi'nde 1928-33 yılları arasında tamamladı. Burada *Mizânü's-sarftan Mişkâtü'l-mesâbih'e* kadar ders kitaplarını hocası Kadırbahş el-Bedâyunî'den okudu. Bu arada medrese talebeleri için konulan Arapça için 'Mevlevî Fâzıl' ve Farsça için 'Münşî Fâzıl' imtihanlarını başarılarak Pencab Üniversitesi'nden diplomasını almayı da ihmal etmedi.

1934'te Nu'mânî'nin hayatında yeni bir dönem başlar. Bu tarihte Hint diyarının meşhur ilim müessesesi, İslâm dünyasına hatta bütün ilim âleminde 'Nedvî'leri kazandıran Leknev'deki Dârü'lulûm-i Nedvetü'l-ulemâ'ya katıldı. Burada Şeyhül-hadis Haydar Hasan Han'dan (ö. 1942) iki yıl süreyle hadis dersleri alan Nu'mânî, bu sırada *Sahîh-i Buhârî*, *Sünen-i Tirmizî* gibi kaynakları okurken ünlü mutasavvıf Hâce İmdâdullah el-Mekkî'nin (ö. 1899) halife-

lerinden olan hocasından tasavvufî terbiye de aldı. Daha sonra Haydarâbâd'a (Dekken) giden üstad, Haydar Hasan Han'ın büyük kardeşi Mahmûd Hasan Han'ın yanında dört yıl kalarak, kendisine ilimler târihi ve ricâl ilmi konusunda büyük katkılar sağlayan *Mu'cemü'l-musannifin*'in te'lifi çalışmalarında hocasına yardımcı oldu.

Nu'mânî'nin hayatında bu iki kardeş âlimin önemli bir yeri vardır. Onların ilmî birikimlerinin vârisi olan Nu'mânî bundan sonra te'lif ve tadrîs hayatına başlamıştır. 1942'den 1947'ye kadar aralarında Bedr Alem Miretî (ö. 1965) gibi meşhur âlimlerin bulunduğu Delhi'deki itibarlı yayın kuruluşu Nedvetü'l-musannifin'de üye olarak çalıştı. 1947'de Hindistan'ın bölünmesiyle Pakistan'a hicret etti. 1949'dan 1976 yılına kadarki 27 yıllık dönemde sırasıyla, Pakistan'ın ilk 'Şeyhülislâm'ı olarak anılan ve Müslim üzerine yazılan *Fethu'l-mülhim* adlı şerhin sahibi meşhur Diyûbendî âlim Şebbîr Ahmed Osmânî'nin (ö. 1949) kurduğu Darü'l-ulûmi'l-İslâmiyye (Tando Allahyar), yakın dostu ve arkadaşı mümtaz âlim, Tirmizî şârihi Muhammed Yûsuf el-Bennûrî'nin (ö. 1977) kurduğu Câmîatü'l-ulûmi'l-İslâmiyye (Karaçi) ve el-Câmîatü'l-İslâmiyye (Bahavalpur) medreselerinde hadis ve usûlü, fıkıh ve usûlü yanında nahiv ve klasik mantık dersleri veren Nu'mânî dekanlık dahil çeşitli idarî görevler de yaptı. Ayrıca Karaçi'de bulunduğu dönemde Câmîtü'l-ulûmi'l-İslâmiyye'nin yayın organı olan *Beyyinât* dergisinin iki yıl süreyle editörlüğünü yürüttü (1961-63). Nu'mânî 1976'da Karaçi'ye döndü ve dostu Bennûrî'nin isteğiyle Câmîatü'l-ulûmi'l-İslâmiyye'de (diğer adıyla Bennûrî Town Medresesi) hadis ve fıkıh ihtisas bölümünün başına geçti. Bir taraftan da medresenin yayın kuruluşu olan Meclisü'd-da've ve't-tahkiki'l-İslâmi üyeliğini yürüttü. 1992'ye kadar burada hadis ve fıkıh talebelerine dersler veren ve onlara ihtisas tezleri yaptıran Nu'mânî Karaçi Üniversitesi İslâmiyyat Bölümü'ne bağlı doktora öğrencilerine de danışmanlık yapmaya devam etmiştir. Bu tarihten itibaren medresedeki tadrîs faaliyetlerine ara veren Nu'mânî, ölümüne kadar ders verme, te'lif, mütalaa gibi ilmî faaliyetlerini serbest bir şekilde sürdürmüştür.

Elli yılı aşan tadrîs faaliyetlerinde binlerce öğrenci yetiştiren Nu'mânî'nin en tanınmış talabeleri arasında kardeşi Abdülhalîm Çiştî, Pencab eski Meclisi üyesi ve el-Câmîatü'l-Arabiyye (Canyut) Reisi Manzûr Ahmed el-Canyûtî, Hindistan'ın ünlü âlimlerinden Abdurrahman Kâmilpûrî'nin (ö. 1965) oğlu ve aynı zamanda Londra'daki el-Câmîatü'l-İslâmiyye'nin başkanı olan Ubeydurrahmân, Kâmilpûrî'nin diğer oğlu ve Pencap Zekât ve Öşür eski bakanı Saîdurrahmân, Câmîatü'l-Ülûmi'l-İslâmiyye (Bennûrî Town) Başkanı Muhammed Habîbullah Muhtâr, aynı medresenin hadis hocalarından ve tâlim müdürü Ezher'de doktora yapmış bulunan Abdürrezzâk İskender, Muhammed Avvâme'nin damadı Saîd el-Halebî gibi isimler bulunmaktadır. Nu'mânî'den icâzet alarak onun öğrencileri arasına katılanlar ise sayılamayacak kadar çoktur.

1990-1992 yılları arasında on dokuz ay boyunca aralıklarla süren beraberliğimiz esnasında kendisinden istifade etmeye çalıştığımız Şeyh Nu'mânî'nin hayret verici özellikleri bulunmaktadır. Bunların başında bitmek tükenmek bilmeyen ilim aşkı ve araştırma şevki gelmektedir. Bunun en son delillerinden biri sekseni aşkın yaşına rağmen, sırf bazı Hanefî Mezhebi hadis kaynaklarının yazmalarını incelemek için 1996 yılında İstanbul'a yaptığı ziyaretidir. Bir ayı aşkın süren bu ziyareti esnasında neredeyse bütün vaktini kütüphanelerde geçirmeye çalışmış, kalan vakitlerini de ilmî sohbet ve ziyaretlerle geçirmiştir.

Bu ziyaretindeki amacından da anlaşıldığı üzere, kendisinin önemli bir özelliği de Hanefî Mezhebi'nin hadis yönü üzerindeki hassasiyetidir. İmam Ebû Hanîfe'nin eserleri ve müsnedleri konusunda geniş bir birikime sahip olan Nu'mânî, gerek eserlerinde ve gerekse derslerinde Hanefîler'in hadis konusundaki hizmetleri ve Hanefî muhaddisler üzerinde araştırma yapmanın önemi üzerinde durmuş; ricâl kitaplarında Hanefî râviler aleyhinde söylenen sözlerin ihtiyatla karşılanması gerektiğine işaret etmiştir. Hadis usûlünde Hanefî Mezhebi'ne ait usûl kitaplarının dikkate alınması gerektiği üzerinde dururken, İbnü's-Salâh ve İbn Hacer tarafından dile getirilen bazı görüşlerin de lüzumu halinde tahkik ve tenkide tabi tutulmasının icap ettiğine dikkat çekmiştir. Bu sebeple Nu'mânî Nâsirüddin el-Elbânî gibi bazı muasırları tarafından Hanefî Mezhebi lehine taassup göstermekle itham edilmiştir. Ancak kendisine yöneltilen bu yöndeki tenkitler, öğrencileri tarafından cevaplandırılmakta gecikmemiştir. Buna göre onun Hanefî Mezhebine olan bağlılığı körü körüne bir taassup değil, tahkike, araştırmaya ve delile dayanan bir bağlılıktır. Diğer taraftan Nu'mânî, *el-Âsâr*'ında sahih hadisleri fıkıh bablarına göre (ale'l-ebvâb) ilk defa tasnif edenin Ebû Hanîfe olduğu, bu eserin bizzat Ebû Hanîfe'nin tasnifi olup öğrencileri Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin onun râvileri konumunda bulunduğu yönündeki görüşleriyle dikkat çekmektedir. Görüldüğü gibi Şeyh Nu'mânî'nin Ebû Hanîfe'ye özel bir ilgisi ve muhabbeti bulunmaktadır. Bazı öğrencilerinin ifadesine göre Nu'mânî nisbesini alması da bu muhabbetten kaynaklanmaktadır. Onun zaman zaman bizim de muhatap olduğumuz "Siz Türkler Hanefî olduğunuz halde bu mezhebin elinizde bulunan kaynaklarını niçin neşretmiyorsunuz?" şeklindeki serzenişleri de bu ilmî gayretinin delillerindedir.

Şeyh Nu'mânî'nin diğer önemli bir özelliği de pek çok hadis kaynağı yanında *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*' gibi ansiklopedik ricâl kitaplarını baştan sona okumasıdır. Bu kadar geniş sahada ve bol miktarda kitap okuması kendisine eserlerinde zengin malzeme kullanma imkânı vermiştir. Bu sebeple eserlerinin en önemli özelliklerinin başında derinlemesine inceleme yanında, muhaddis geleneğine uygun olarak muhtelif kaynaklardan konuyla ilgili değerli tespit ve nakilleri kaydetmesi gelmektedir. Buna mukâbil te'lif ettiği eserlerin sayısı, mütalaasının çokluğu nisbetinde değildir. Hemen hepsi ilmî tahkik ve araştırma mahsulü olan eserleri arasında en önemli yeri, Arapça olarak kaleme aldığı

Mâ Temessu ileyhi'l-hâce teşkil eder. Hadis tarihi ve *Sünen-i İbn Mâce* hakkında önemli bilgi ve değerlendirmeler kaydeden üstadın bu eseri ilk olarak 1953'te yayımlanmış, son olarak da Abdülfettah Ebû Gudde (ö. 1997) tarafından yapılan neşri *el-İmâm İbn Mâce ve kitâbühü's-Sünen* adıyla basılmıştır (Beyrut 1999). Yine Ebû Gudde'nin neşrini gerçekleştirdiği *Mekânetü'l-İmâm Ebî Hanîfe fi'l-hadis'i* de (Beyrut 1996) onun önemli eserlerindedir. Dört ciltlik Urduca bir Kur'an lugatı olan *Lugatü'l-Kur'an* (Delhi, ts.), *İbn Mâce or İlm-i Hadis* (Karaçi 1956), *Tebşıra ber el-Medhal fi usûli'l-hadis li'l-Hâkim* (Karaçi 1991, Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *el-Medhal*'inin geniş bir tenkidi) diğer önemli eserleridir.

Sindli meşhur âlim Muhammed Muîn'in (ö. 1748) *Dirâsât'ı* (Haydarâbâd-Sind 1957) ile onun reddiyesi olan Abdüllatif Tettevî'nin (ö. 1775) *Zebbü zübâbâti'd-Dirasat'ı* (Haydarabad-Sind 1959-61) ve VII/XIII. asır âlimlerinden Mes'ûd b. Şeybe es-Sindî'nin *Mukaddimetü Kitabi't-Ta'lim* (Haydarâbâd-Sind 1965) adlı eserlerinin tahkiklerini gerçekleştiren Nu'mânî bu eserlerin dipnotlarında kaydettiği geniş ta'lik ve açıklamalarda da birikimini ortaya koymuştur. Onun bu tahkik ve ta'likleri, yakın dostu Abdülfettah Ebû Gudde'nin özel ilgi ve takdirlerine mazhar olmuştur. Nu'mânî'nin bazı eserlere yazdığı ilmî mukaddimeler dışında, başta Karaçi'deki Câmîatü'l-Ulûmî'l-İslâmiyye'nin yayın organı olan *Beyyinât* dergisi olmak üzere muhtelif dergilerde çıkmış otuzdan fazla makalesi bulunmaktadır.

Nu'mânî bazı muasırlarının aksine hadis senedlerine ve icâzetlere önem vermektedir. Hocaları Bedâyünî, Haydar Hasan Han ve Mahmûd Hasan Han vasıtasıyla Yemenli ünlü âlim Şevkânî ve Hint diyarının medâr-ı isnâdı Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'ye ulaşan isnadları en âli senedler arasında yer almaktadır. Diğer taraftan gerek Hindistan ve Pakistan'da, gerekse hac ziyareti için gittiği Hicaz seyahatlerinde görüştüğü âlimlerden icâzet almayı ihmal etmemiştir. Ebü'l-Vefâ el-Efgânî (ö. 1975), Muhammed Zekeriyâ Kandehevî (ö. 1982), Muhammed Yûsuf el-Bennûrî, Habîbürrahman el-A'zamî, Abdülazîz el-Gumarî, Alevî b. Abbas el-Mâlikî, Abdülfettâh Ebû Gudde gibi XX. asrın meşhur muhaddisleri Nu'mânî'nin icâzet aldığı âlimlerden bazılarıdır. Onun icâzetleri ve hadis senedleri öğrencisi Rûhu'l-Emîn el-Feridpûrî tarafından *el-Kelâmü'l-müfid fi tahriri'l-esânîd* adıyla biraraya getirilmiştir.

Şeyh Nu'mânî hadis ve diğer İslâmî ilimler kadar tasavvufi terbiye ve icâzetlere de önem vermiştir. Hocası Haydar Hasan Han dışında Muhammed Zekeriyâ Kandehevî, onun halifesi Muhammed İkbâl Muhâcir Medenî, Abdülkâdir Raypûrî ve onun halifesi ünlü âlim Ebü'l-Hasen en-Nedvî'den de tasavvuf icâzetleri almıştır. Ebü'l-Hasen en-Nedvî ile olan dostluğu Nedve'deki öğrencilik yıllarına kadar uzanır. Şeyh Nu'mânî yılda bir defa Hindistan'a gidip bir ay boyunca Nedvî'nin yanında kalarak zikir ve fikirle meşgul olma alışkanlığını ilerleyen yaşlarına kadar sürdürmüştür. Yukarıda zikri geçen

Muhammed İkbâl Medenî'nin yıllık ziyaret için geldiği Lahor'a yaptığı seyahati birkaç talebesi ve dostuyla birlikte biz de müşahede etmiştik. Şeyh Nu'mânî bunlar dışında Hint ülkesinin son asırdaki ünlü âlim ve sûfileri Eşref Ali Tehânevî (ö. 1943), Hüseyin Ahmed el-Medenî, Asgar Hüseyin Diyûbendî'nin sohbetlerinde bulunmuş, Cemâat-i Tebliğ'in kurucusu Muhammed İlyas Kandehevî (ö. 1944) ve oğlu, büyük davetçi ve *Hayatü's-sahâbe*'nin yazarı Muhammed Yûsuf Kandehevî'nin (ö. 1965) yanında bir buçuk yıl kalarak tasavvufî terbiyesini ikmal etmiştir. Nu'mânî'nin Çiştî, Kâdirî, Nakşî ve Sühreverdî tariklerinden icâzetlerinin olduğu bilinmektedir.

Şeyh Nu'mânî bütün bu ilmî ve tasavvufî zenginliği yanında, belki bunların sonucu olarak güler yüzlü, müttaki ve mütevazî bir karaktere sahipti. Cemaatle namaza önem verir, kılık kıyafetine özen gösterir, kendisine yönelen herkese büyük küçük demeden aynı ilgi ve iltifatla mukabele ederdi. Bununla birlikte açık sözlü, doğru bildiğini çekinmeden söyleyen, yanlışa hemen müdahale eden, tam bir ilim vakarına sahip, cömert ve samimi bir şahsiyetti. Doğru bildiğini savunmaktan ve ilmî bir şekilde tartışmaktan kaçınmazdı. Bu sebeple Keşmirî'nin öğrencisi Ahmed Rıza Becnûrî tarafından ilmî tahkik ve tenkit üslûbunda Kevserî'ye benzetilmiştir. Buna mukâbil muhatabı delilleriyle kendisini ikna ederse doğruyu kabul etmekten de çekinmezdi. Evinde mütevazî imkânlarla oluşturduğu kütüphanesinde nadide eserler bulunmaktaydı.

Şeyh Nu'mânî 1940 yılında evlendi. İki kız dört çocuğu dünyaya geldi. Oğullarından büyük olan genç yaşta vefat etti. Diğer oğlu Abdüşşehîd Nu'mânî halen Karaçi Üniversitesi'nde Arapça bölümü başkanlığını yürütmektedir.

Nu'mânî gerek eserleri, gerekse ahlâkı ve yaşayışıyla muasır pek çok âlimin övgü ve takdirlerine mazhar olmuştur. Bunlar arasında yukarıda adı geçenler dışında Muhammed İdris Kandehevî (ö. 1974), Muhammed Manzûr Nu'mânî, Menâzır Ahsen Geylânî (ö. 1956), Muhammed Takî Osmânî, Vehbi Süleyman Gavecî, Nûreddin İtr, Muhammed Avvâme gibi şahsiyetler de sayılabilir.

Ömrünün sonuna kadar tadrîs, telif, mütalaa, zikir ve fikirle meşgul olan hocamız genel fikriyatı itibariyle Nedvetü'l-ulemâ izleri taşısı da nev'i şahsına münhasır bir şahsiyetti. Nitekim kendini Nedve'ye değil, 'Nu'mân'a nisbet etmiştir. Bununla birlikte Hint alt kıtasında yaygın büyük cemaatler içerisinde en çok Diyûbend ekolüne mensup şahsiyetlerle irtibatı olmuştur. Aza kanaat eden, zâhidâne bir hayat yaşayan ve ömrünü ilimle dolduran bu mütevazî insan geride en büyük hazine olan sâlih evlâtlar, kıymetli eserler ve onu hayırla yâd edecek öğrenciler bıraktı. Allah rahmetiyle muamele etsin...

Yard. Doç. Dr. Mehmet ÖZŞENEL

SAÜ İlahiyat Fakültesi, Ozanlar/ADAPAZARI